

Dobos Balázs

Roma pártok és választási mobilizáció Magyarországon

Az államszocializmusok bukásával, az újonnan nyíló lehetőségek kihasználásával és nem utolsósorban a társadalmi-gazdasági problémák súlyosbodásával az érintett közép- és délkelet-európai országokban is jelentős mértékben mobilizálódott, elmélyült és diverzifikálódott az amúgy is rendkívül komplex, nagyfokú heterogenitást, fragmentációt és folyamatos dinamikát felmutató, ugyanakkor a 20. század második felétől kezdve már nem csupán eltérő politikai és társadalmi kontextusokban, lokális és nemzeti, hanem transznacionális keretek között is jelen lévő roma mozgalom.¹ A térségben, jelentős részben az identitások körüli viták hatására, több olyan, gyakorta versengő intézményi és politikai megoldás alakult ki, amelyekkel élve a romák részt vehetnek a közügyekben és megpróbálhatják befolyásolni az őket érintő döntéshozatali folyamatokat.² Többen felhívják ugyanakkor a figyelmet, hogy némi javulás ellenére, sem a civil szervezeteknek főleg az 1990-es években gyorsan megugró száma, sem a mainstream pártokkal kötött választási koalíciók (például Bulgária, Csehország, Macedónia és Magyarország), sem a fenntartott/garantált kisebbségi helyek a parlamentekben (Koszovó, Románia), sem pedig a választási rendszer bizonyos követelményei alól való felmentés (Szerbia) nem voltak mindezidáig kellőképpen alkalmasak arra, hogy érdemben változtassanak azon az általános képen, hogy a romák a különböző döntéshozatali szinteken továbbra is rendkívüli mértékben alulreprezentáltak.

1 van Baar, Huub: Enacting Memory and the Hard Labor of Identity Formation. Re-thinking the Romani Movement and Its Historiography. In McGarry, Aidan - Jasper, James M. (eds): *The Identity Dilemma. Social Movements and Collective Identity*. Temple UP, Philadelphia, 2015, 151-152.

2 Összefoglalóan lásd például: Pajic, Catherine Messina: Mechanisms to Improve the Political Participation of Roma in Central and Eastern Europe. *Roma Rights*, 2012, 27-38.

A tágabb roma mozgalom szerves részeként és relatíve új jelenségként, a politikai jelenlét és befolyás lehetőségét számos esetben – a történelem során elsőként – politikai pártok alapításával és a választásokon való indulással kísérelték meg. Az elmúlt közel három évtizedben a romák mintegy kétszáz pártot hoztak létre Csehországtól kezdve egészen Moldováig és Görögorszáig, elsősorban azokban az országokban, ahol a romák nagyobb számban élnek, számottevő részét teszik ki az érintett ország népességének, és ahol más kisebbségi közösségek (albánok, magyarok, törökök) már sikeresen mobilizálódtak.³ Első pillantásra a roma pártok legtöbbször laza, rövid-életű, és inkább pozíció-orientált, semmint program-orientált proto-pártnak tűnik, ezek sok esetben nem sokkal a választások előtt jöttek létre, és nem is képesek releváns helyet elfoglalni a pártversenyben. Bár győztes koalícióban való részvételre és tényleges kormányzati pozíciók betöltésére is akadnak regionális példák, a roma pártok többségében nem is tudtak jelölteket állítani a parlamenti választásokon, a jelöltjeik pedig csak rendkívül ritkán jutottak parlamenti mandátumhoz, ezért nem rendelkeznek azzal az ún. koalíciós és zsarolási potenciállal, amely Sartori osztályozása szerint az ún. releváns pártok fő megkülönböztető jegyeit képezi.⁴

A roma pártok döntő részének politikailag irreleváns jellege a magyarázat valószínűleg arra, hogy miért tudunk olyan keveset egyáltalán a fogalomról, a jelenségről, és jellemzőikről, arról, hogy miként látják el a politikai pártok alapvető funkciót, és milyen szerepet játszanak az érintett országok pártrendszerében. Az érintett országok többségéhez képest, ahol valamivel előrehaladottabb a roma pártok kutatása, mindez különösen elmondható Magyarországra, ahol a rendszerváltástól egészen napjainkig létrehozott, figyelemreméltóan nagyszámú, közel negyven cigányként/romaként azonosítható párt mind a pártverseny, mind pedig a kisebbségi közélet állandó, ugyanakkor inkább marginális szereplője. A túlnyomórészt nem sokkal az országgyűlési választások előtt létrejövő és magukról leginkább akkor hallható formációk így szükségszerűen a választási kampányok idején részesültek némi közéleti és médiafigyelemben. Szoros összefüggésben egyrészt a magyarországi romák rendkívüli politikai alulreprezentáltságával, a roma politikai részvétel és képviselő egyéb lehetséges csatornáinak (például civil szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, mainstream pártokon belüli képviselő) megítélésével, másrészt pedig – és különösen a 2000-es években – a kívánt

3 Vermeersch, Peter – Ram, Melanie H.: *The Roma*. In Rechel, Bernd (ed.): *Minority Rights in Central and Eastern Europe*. Routledge, Abingdon, 2009, 66.

4 Sartori, Giovanni: *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. ECPR Press, Colchester, 2005, 108.

társadalmi-gazdasági integráció körüli közéleti polémiákkal. A roma pártok tényleges, gyakorlati jelentőségén azonban sok esetben túlmutatott az a normatív jellegű vita a kérdéssel foglalkozó közírók, kutatók, valamint többségi és kisebbségi politikusok, aktivisták részéről, amely leginkább egy hazai roma párt (illetve általánosabban, egy kifejezett romapolitika vagy egy „színvak” szociálpolitika) szükségességét, létjogosultságát feszegette főként ugyancsak a választások idején. Értékelésükre további körülményeként hatással voltak az utóbbi évtizedben a radikális jobboldal térnyerése, a Jobbik parlamentbe kerülése, illetve a legutóbbi, 2014-es országgyűlési választásokat megelőző, új választási és kampányfinanszírozási szabályok, amelyek ösztönzésére számos új és kétes, köztük roma párt alakult és indult a választásokon, kiérdemelve így a sajtó egy részétől a „kamupárt” vagy „bizniszpárt” jelzőket.

Jelen tanulmány célja egyfelől, hogy a fentiekkel összefüggésben, a roma politikai részvétel és képviselet főbb elméleti és gyakorlati dilemmáihoz, illetve a roma politikai mobilizáció kudarcának a szakirodalomban széles körben osztott nézetéhez kapcsolódóan, főbb vonalakban feltárja a kérdés magyarországi vonatkozásait. Másfelől, a 2012–2015 között lezajlott, az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj által támogatott kutatás egyes empirikus eredményeire támaszkodva elemezze a magyarországi roma pártok szereplését,⁵ főbb jellemzőiket az 1990 utáni országgyűlési és helyhatósági választásokon,⁶ illetve több, egykori és mostani pártvezetővel készített,

5 Az elemzésnek ilyenformán nem része az olyan együttműködések vizsgálata, amelyben különböző roma szereplők más mainstream pártok támogatására igyekeztek mobilizálni a roma szavazókat, például a Lungo Drom a Fidesz-MPP-vel és az MDF-fel 2001 végén kötött választási együttműködési megállapodás óta lezajlott választásokon.

6 Az elemzés jelen keretek között nem tér ki a 2009-es Európai Parlamenti választásokon indult MCF Roma Összefogás Párt ezen eredményeire, valamint az 1994-től megtartott kisebbségi, 2014-től nemzetiségi önkormányzati választásokra, mert ez utóbbiak szabályai hivatalosan nem tették lehetővé pártként bejegyzett szervezet indulását, így a roma vagy esetlegesen más kisebbségi pártokét sem. Kezdetben, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény értelmező rendelkezései szerint kisebbségi jelölt csak valamely kisebbség képviseletét felvállaló független jelölt vagy társadalmi szervezetként bejegyzett kisebbségi szervezet jelöltje lehetett (54/A §). Ennek ellenére a gyakorlatban elvétve előfordult, hogy egy-két településen roma párt jelöltje ténylegesen indulhatott a kisebbségi önkormányzati választásokon. Utóbb a kisebbségi önkormányzati választásokról szóló 2005. évi CXIV. törvény már egyértelműen leszögezte, hogy jelöltet már kizárólag csak meghatározott, az egyesületi törvény szerint bejegyzett társadalmi szervezetek állíthatnak. Lásd 26. § (2). A rendelkezést lényegében átvette a nemzetiségek jogairól szóló, jelenleg hatályos 2011. évi CLXXIX. törvény is (2. §).

félleg strukturált mélyinterjú segítségével magyarázatot keressen a többnyire sikertelen választási szereplések okaira, és végül, mindezek birtokában kíséreljen meg következtetéseket levonni a magyarországi roma pártok értelmezésével kapcsolatban.

A roma politikai mobilizáció és részvétel főbb kérdései

Susan Olzak sokat idézett definíciója szerint a legtöbbször kisebbségi mozgalmakban, etnikai pártokban kifejeződő etnikai mobilizáció fogalma egy olyan folyamatot takar, amely során a csoport az etnikai identitás egyes vonásai mentén megszerveződik közös célok megvalósítása érdekében.⁷ Hangsúlyozottan kollektív cselekvésről van szó, amelynek keretében a politikai vezetők egy csoport nevében lépnek fel, igyekeznek kézzelfoghatóbbá, értelmezhetővé tenni az absztrakt kötődéseket, míg a csoporttagok politikai cselekvésben vesznek részt, amely korántsem merülhet ki csupán a választási részvételben. Az 1990-es évek óta számos elmélet és megközelítés van jelen a szakirodalomban az etnikai mobilizáció leírására és magyarázatára, amelyek jórészt különböző tényezőkre helyezik a hangsúlyt.⁸ Az első, a primordialista iskolával rokonítható nézet a szubjektív etnikai kötődés erős szerepére, az etnicitásra mint alapvető lojalitásra mutat rá a mobilizáció mögött, és egyéni, mikro-szinten arra az elgondolásra épül, hogy az egyén ugyanúgy gondolkodik politikailag, mint társadalmilag, nagyobb, makro-szinten pedig a társadalmi törésvonalak koncepciójával függ össze. A politikának tehát alapvetően az alulról jövő meghatározottságára alapoz, és úgy véli, hogy a különböző társadalmi csoportok egymástól jórészt függetlenek és magukba zártak, illetve a különböző társadalmi-strukturális kategóriák – akár egymást erősítve is – különítik el és ágyazzák be őket bizonyos kognitív és érzelmi szerkezetekbe.

Az etnikai identitással, etnicitással kapcsolatban a szakirodalom viszont többnyire annak társadalmilag konstruált és vitatott jellegét hangsúlyozza: azt, hogy kollektív cselekvés során, társadalmi interakciók keretei között termelődik és kerül rendre újrafogalmazásra.⁹ Ezen, a modernista megközelítéssel rokonítható nézet szerint az etnicitás jobbára egy lehetséges forrás,

7 Olzak, Susan: Contemporary Ethnic Mobilization. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, 1983, 355–374; 355.

8 Lásd Vermeersch, Peter: *Theories of Ethnic Mobilization: Overview and Recent Trends*. University of Leuven, Centre for Research on Peace and Development. Working Paper No. 3, 2011.

9 Lásd például Barth, Frederik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996. 1. sz., 3–25.

amelyet etnopolitikai vállalkozók racionális mérlegelése és stratégiai választása hív elő, értelmez és lát el érdekalapú konnotációkkal a hatalmi versenyben. Sokan rámutatnak tehát, hogy konkrét politikai szereplőkre van szükség ahhoz, hogy adott intézményi környezetben kialakulhassanak ezek a politikai törésvonalak azáltal, hogy ezek az aktivisták hangot adnak bizonyos pre-politikai preferenciáknak, és kiemelik egyes identitások fontosságát annak érdekében – ahogy arra például Brass rámutatott¹⁰ –, hogy megteremtsék a csoport belső kohézióját, és elkülönítsék más etnikai közösségektől. Így nem csupán támogatást kívánnak szerezni és mobilizálni, hanem bizonyos közös vonások kiemelésével és a különbségek degradálásával szervezen hozzájárulnak a csoportidentitások és a társadalmi határok konstruálásához is.¹¹ Két fontos előfeltétele van ugyanakkor annak, hogy a különbségek, törésvonalak a társadalmi szintről a politikai kontextusba helyeződjenek át, emelkedjenek fel: egyrészt a kisebbségi csoport tagjainak tudatában kell lenniük a társadalomban jelenlévő etnikai megosztottságoknak, másrészt meg kell fogalmazniuk annak szükségességét, hogy ezt a politikában is meg akarják jeleníteni.¹²

Más megközelítések az etnikai kötődések és a gazdasági hátrányok, a források etnikai alapon történő, egyenlőtlen elosztásának az összefüggéseire világítanak rá azzal, hogy a csoportközi egyenlőtlenségek és a csoportstátusok összehasonlítása olyan tényezőkké válhatnak, amelyek ösztönzik a mobilizációt és az etnikai alapú követelések megfogalmazását.¹³ Végül, negyedik elméletként említendő a makropolitikai kontextus, azon belül is különösen az intézményi világ, a „politikai lehetőség-struktúra”, valamint az értelmezést adó és dinamikus diszkurzív környezet vizsgálata. A March és Olsen szerzőpáros érvel például amellett, hogy a kontextust adó intézmények azok, amelyekben valójában, a társadalmi interakciókon keresztül alakulnak a politikai szereplők értékei és preferenciái.¹⁴

10 Brass, Paul: *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison*. Sage, New Delhi, 1991, 19.

11 Andriescu, Monica - Gherghina, Sergiu: *The Dual Consequences of Politicization of Ethnicity in Romania*. ECMI Working Paper, No. 63, 2013.

12 Miodownik, Dan - Cartrite, Britt: Does Political Decentralization Exacerbate or Ameliorate Ethnopolitical Mobilization? A Test of Contesting Propositions. *Political Research Quarterly*, Vol. 63, 2010, No. 4, 731-746; 733.

13 Kitschelt, Herbert et al.: *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge UP, Cambridge, 1999, 68.

14 March, James G. - Olsen, Johan P.: *Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics*. The Free Press, New York, 1989.

A fenti négy megközelítése mindegyike egyenként vagy azok ötvözete-ként kétségkívül képes érdemi megállapításokkal szolgálni a roma politikai mobilizációval kapcsolatban, azonban jelen elemzés leginkább a mobilizáló szereplők, a roma pártpolitikusok és aktivisták szerepét emeli ki, kiegészítve kisebb részben a makropolitikai környezet és intézményi kontextus vizsgálatával. Azon túlmenően ugyanis, hogy az elemzés középpontjában kevésbé a csoportnak magának, hanem jóval inkább a szereplőknek, aktivistáknak és intézményeknek kell állnia, illetve azoknak a folyamatoknak és interakcióknak, amelyek megteremtik a csoport identitását,¹⁵ mindeddig kevesebb figyelmet kapott annak vizsgálata, hogy maguk a romák miként viszonyulnak a politikai részvételi és képviseleti struktúrákhoz.¹⁶ Magyarán: hogyan határozzák meg magukat ezekre a színterekre lépve és ezekben működve, miként azonosítják, címkézik a célcsoportot, mely objektív jegyekre építve, hogyan vonnak meg határokat, miként próbálnak meg társadalmi támogatást szerezni és azt mobilizálni, illetve ők maguk miként definiálják a közösségi érdekeiket és céljaikat.

A kulcskérdés elsősorban az, hogy amint a roma ügyek a társadalmi közegből a politika szintjére kerülnek, az a rendkívül összetett és vitatott kérdés, hogy ki is a roma, már többé nem lehet egy elvont, absztrakt kategória, miközben kérdéses, hogy ez esetben léteznek egyáltalán ilyen objektív karakterek amellet a tény mellett, hogy a túlnyomó többségük társadalmilag-gazdaságilag marginális státusban él.¹⁷ Az identitások vitatott, újrafogalmazódó jellegén túl, a térségbeli romák esetében egységes, közös identitás aligha érhető tetten, és a közösségek és identitások sokfélesége, a többféle értelmezés, amely egymással gyakorta versengő és akár egymással ellentétes elveket és narratívákat jelent, amelyek a romák belső identifikációja vagy külső klasszifikációja kapcsán megjelennek, szükségszerűen kihatással van a mozgalom politikai részvételi és képviseleti struktúráinak a megszervezésére. Ismert jelenség a roma identitás körüli „alkudozás”¹⁸, az identitás

15 Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001. 7–8. sz., 60–66.

16 Tremlett, Annabel – McGarry, Aidan: *Challenges Facing Researchers on Roma Minorities in Contemporary Europe: Notes towards a Research Program*. ECMI Working Paper, No. 62, 2013, 8.

17 Lásd erről Kállai Ernő: Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok? *Regio*, 2014. 2. sz., 114–146. Kovats, Martin: Integration and the politicisation of Roma identity. In Guy, Will (ed.): *From Victimhood to Citizenship. The Path of Roma Integration. A Debate*. Kossuth, Budapest, 2013, 106–113.

18 Silverman, Carol: Negotiating “Gypsiness”: Strategy in Context. *The Journal of American Folklore*, Vol. 101, 1988, No. 401, 261–275.

nyilvános-közéleti felvállalásától való jelentős tartózkodás, és ennek következtében a népszámlálási és becslött adatok közötti akár többszörös különbségek. Az identitások rendkívüli heterogenitása magyarázó tényezőül szolgál a roma mozgalom fragmentációjához, és ebből következően az alulreprezentációjához is. E vitákban domináns megközelítések főként mint egy nemzeti vagy etnikai kisebbség, mint egy hátrányos helyzetű társadalmi csoport (lásd etnoosztály vagy underclass), vagy mint egy transznacionális, jelen esetben összeurópai és államnélküli nemzet tagjaiként tekintenek a romákra.¹⁹ Mindezek nem utolsósorban megnehezítik a roma párt fogalmának elméleti megragadását is, mivel a romák rendszerint legkésőbb a rendszerváltással valamilyen nemzeti-etnikai kisebbségi státust, hivatalos elismerést kaptak a régió országainak többségében, ennek következtében a szakirodalomban uralkodó álláspont a pártjaikat következetesen mint etnikai, etnopolitikai pártokat kezeli, miközben számos konkrét roma párt, így magyarországi esetében is ez erősen vitatható besorolás.

Az iméntivel szorosan összefüggő dilemma a roma népesség helyzetét illetően, amint arra számos szerző rámutat, hogy a romák a rendszerváltással járó mindkét, az újraelosztással és az elismeréssel összefüggő társadalmi igazságtalanságnak és egyenlőtlenségnek az elszenvedői. A két típusú ügyre és követelésre, az újraelosztásra (lásd társadalmi-gazdasági marginalizáció) és az elismerésre (lásd etnikai alapú diszkrimináció, kultúra negligálása, politikai képviselet hiánya) gyakorta mint egyazon érem két oldalára tekintenek, amelyek szorosan összekapcsolódnak,²⁰ de a romák esetében egymással rivalizáló és akár egymással ütköző értékekké is válhatnak. Az utóbbihoz kapcsolódik, a pártok mellett a lehetséges egyéb intézményi és képviseleti csatornák – civil szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, kerekasztalok, konzultatív és tanácsadó testületek, fenntartott/garantált képviselői

19 Lásd Gheorghe, Nicolae: Choices to be made and prices to be paid: potential roles and consequences in Roma activism and policy-making. In Guy: i. m. 81. Marushiakova, Elena – Popov, Vesselin: The Roma – a Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies. In Burszta, W. – Kamusella, T. – Wojciechowski, S. (eds): *Nationalisms Across the Globe: An overview of the nationalism of state-endowed and stateless nations*. Poznan, School of Humanities and Journalism, 2005, 433–455. Vermeersch, Peter: Ethnic minority identity and movement politics: The case of the Roma in the Czech Republic and Slovakia. *Ethnic and Racial Studies*, 2003, No. 5, 879–901; 890.

20 Fraser, Nancy: Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation. In Fraser, Nancy – Honneth, Axel: *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. Verso–Suhrkamp, London–Frankfurt, 2003, 7–109.

helyek, valamint a mainstream pártokon keresztüli képviselő - megítélésének a kérdése egyrészt rögtön annak kapcsán, hogy miként lehet meghaladni a már jelzett nagyfokú politikai alulreprezentációt. Továbbá, idővel a szervezetek nagy száma és különböző típusai gyakorta felvetették a legitimitáció kérdését, megteremtették a képviselői struktúrák közötti versenyt, és egyre nehezebbé tették annak megválaszolását, hogy ki képviselheti legitim módon a romákat, ki szólhat a romák nevében.²¹

Másrészt a nemzetközi kisebbségvédelemben elterjedt, a „kisebbségek hatékony közéleti részvételének” formulája arra helyezi a hangsúlyt, hogy nem elegendő csupán megteremteni a részvétel politikai-intézményi feltételeit, hanem annak tényleges hatása is kell, hogy legyen a kisebbségeket érintő döntésekre.²² A hatékony részvétel ezen, a megvalósulástól jelen esetben még igen távol eső értelmezéséhez képest, Anne Phillips érvel amellett, hogy a politikai egyenlőség megvalósulása felé vezető úton, a hierarchikusan szervezett társadalmakban a marginalizált csoportok számára már magának a képviselőtüknek a fejlesztése, a kapacitásaik bővítése az első törekvések egyike.²³ Annak előmozdítása, hogy egyáltalán részt vegyenek a közéletben, megjelenítsék az érdekeiket, azaz nem szükségszerűen az, hogy rögvest tényleges hatásuk is legyen a döntésekre. A jelenléteket a „jelenlét politikájának” fogalmával írta le,²⁴ amely számos és akár párhuzamos, részvételi és képviselői struktúrák keresztül ölthet testet. A jelenlét sok tekintetben az ún. deskriptív vagy tükör-jellegű képviselő felé hat, amelyben a képviselőnek főbb vonalakban ugyanolyan tulajdonságokkal kell rendelkeznie, mint az általa képviselteknek.²⁵

21 McGarry, Aidan: *Who Speaks for Roma? Political Representation of a Transnational Minority Community*. Continuum, New York, 2010, 121. Sobotka, Eva: The Limits of the State: Political Participation and Representation of Roma in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2001/2002, Winter, 1–23; 14.

22 Kymlicka, Will: The evolving basis of European norms of minority rights. Rights to culture, participation and autonomy. In McGarry, John - Keating, Michael (eds): *European Integration and the Nationalities Question*. Routledge, London–New York, 2006, 35–63; 56–57.

23 Phillips, Anne: *Democracy and Difference*. Polity, Cambridge, 1993.

24 Phillips, Anne: *The Politics of Presence*. Clarendon Press, Oxford, 1995.

25 Lásd Mansbridge, Jane: Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent “Yes”. *Journal of Politics*, Vol. 61, 1999, No. 3, 628–657. Pitkin, Hannah Fenichel: *The Concept of Representation*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1967.

A roma politikai mobilizáció „kudarca” és a magyarországi kontextus

A közép- és délkelet-európai roma politikai mobilizáció kudarcának sokak által osztott nézete elsősorban arra a szembetűnő tényre alapoz, hogy miközben számos országban a romák akár a népszámlálási, akár a becsült létszámadatokat tekintve is statisztikai és demográfiai szempontból a szavazókorú népesség jelentős részét teszik ki, addig a helyi, regionális és országos döntéshozó testületekben a számarányuk jelentősen elmarad a lakosságbeli arányoktól. Különösen a társadalmi peremlét, a nagy modernizációs folyamatokból való jelentős mértékű kimaradás és a szükséges erőforrások nagyfokú hiánya miatt ehhez sokan hozzáteszik, hogy általánosságban a romák körében nagyobb fokú a bizalmatlanság a politikai intézményekkel szemben, illetve hogy a roma politikai részvétel alacsony szintű, a romák kisebb arányban vesznek részt a közéletben, a választásokon és egyéb típusú politikai tevékenységekben, bár egyes empirikus kutatások ezt a képet jóval árnyalják. A gyakorta felhozott alacsony politikai részvétel ugyanis az egyes esetekben, időben és térben is rendkívül eltérhet, és sokszor nem azt jelenti, hogy a romák akár kisebb arányban vennének részt a választásokon,²⁶ hanem csupán a nem roma szereplőket részesítik támogatásban. Éppen ezért a vonatkozó szakirodalom fókuszában elsősorban annak a vizsgálata és értékelése áll, hogy miként ragadható meg a roma politikai részvétel összetett jelensége, miért hiányzik a roma mozgalom társadalmi támogatása, illetve hogy milyen feltételek hiányoznak és milyen akadályok állnak egy szélesebb körű, átfogóbb roma politikai részvétel útjában.

A politikai részvétel motivációi és befolyásoló tényezői sorában számos elem és megközelítés létezik a szavazó racionális kalkulációjától, az egy politikai erővel való erős érzelmi azonosulástól kezdve a részvétel mint egyfajta érték vagy a politikai kereslet és kínálat szerepén át egészen a szociológiai elgondolásokig. Ez utóbbiak szerint a különböző szociodemográfiai és társadalmi-gazdasági jellemzők, az erőforrások, a társadalmi tőke és kapcsolatok, valamint a szociális tér, a település és lakóköznyezet hatással vannak a politikai részvételi attitűdökre, és az ezek terén felhalmozott hátrányok növelik például a választásoktól való távolmaradást.²⁷ Adódik a kér-

26 Ladányi János (szerk.): *Társadalom és térszerkezeti átalakulások. Válogatott tanulmányok (1975-2010)*. Budapesti Corvinus Egyetem - Új Mandátum, Budapest, 2010, 236-240.

27 Angelusz Róbert - Tardos Róbert: Választási részvétel és politikai aktivitás. In Uők (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. DKMKA, Budapest, 2005, 323-384.; 344-347.

dés, hogy miként függ össze a képviselő nagyfokú hiánya és a társadalmi marginális státus: vajon a periférikus politikai lét állandósítja-e a periférikus szociális helyzetet, vagy fordítva, a kedvezőtlen szociális helyzet az akadály a megfelelő részvétel és képviselő kifejlődésének. Hatással vannak továbbá azok az intézményi elemek is, amelyekben keresztül az állam megteremt a politikai részvétel lehetőségeit, ideértve leginkább a vonatkozó alkotmányos előírásokat, illetve a párt- és a választási rendszert érintő szabályozást. A tényezők újabb köre pedig azoké a szereplők, akik igyekeznek részvételre ösztönözni, köztük a politikai pártok és a különféle érdekszervezetek.²⁸

Magyarországon a kevés számú idevágó lokális vagy átfogóbb empirikus kutatás szerint a roma megkérdezettek az átlagnál elégedetlenebbek a hagyományos politikai intézményekkel,²⁹ illetve a roma származás hosszabb távon jelentősen negatívan befolyásolta a választási részvételt.³⁰ Hegedűs Gábor szegedi lokális vizsgálata például kimutatta, hogy a városnak a jelentős roma népességnek otthont adó részein mentek el a legkevesebben szavazni az elemzett választások alkalmával.³¹ Egy korábbi kutatás szerint viszont a távolmaradás a romák körében nem volt szignifikánsan magasabb, és míg a kimagasló részvételt hozó 2002-es országgyűlési választások első fordulójában a roma lakosság aránya a választóközrészletekben még negatívan, a második fordulóban már pozitívan befolyásolta a részvételt.³² Az újabb eredmények szerint a 2010-es választások pedig kifejezetten mozgósító hatással voltak a romákra, amely mögött a szerző az etnikai konfliktusok, helyi ellentétek növekvő szerepét valószínűsítette.³³ Ebben az időszakban a létező cigányellenes érzületek ráerősítése és mobilizálása volt ugyanis a Jobbik felemelkedésének legfőbb oka és szavazótáborának legfontosabb össze-

28 Norris, Pippa: *Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism*. Cambridge UP, Cambridge, 2002, 19–31.

29 Enyedi Zsolt: Politikai képviselő és intézményi alternatívák. Felfogások a polgárok és a politikusok körében. In Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselő, politikai változás*. DKMKA, Budapest, 2011, 243–265.; 259.

30 Tardos Róbert: Konszolidált szavazóközönség erőzói tendenciákkal. A 2010-es választások a részvételi aktivitás és szavazói motívumok fényében. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010*. DKMKA, Budapest, 2011, 273–374.; 339.

31 Hegedűs Gábor: A választási aktivitás és az életminőség területi különbségeinek néhány összefüggése Szegeden. *Földrajzi Értesítő*, 2007. 1–2. sz., 113–123.; 121.

32 Angelusz–Tardos: i. m. 354.

33 Tardos: i. m. 339.

tartó eleme,³⁴ azonban a markáns romaellenes kampányok sem váltottak ki ugyanazon dimenzió mentén szélesebb körű roma politikai mobilizációt, nem növelték a roma politikai erők támogatottságát. Ezt a körülményt már korábbi kutatások is alátámasztották: az etnikai törésvonal, a roma származás a pártkötődések tekintetében lényegében elhanyagolható szerepet játszik Magyarországon.³⁵

A fentiekből következik, hogy az alulreprezentáltság okai között egyaránt megtalálhatók külső és belső, illetve csak az adott országra és közösségre jellemző tényezők: egyfelől a politikai-intézményi és jogszabályi környezet, valamint a szélesebb társadalmi kontextus, másfelől maguknak a roma közösségeknek a sajátosságai, politikai mobilizációja, illetve nem utolsósorban maguknak a fő szereplőknek, a roma pártoknak a jellemzői. Az előbbieket körét áttekintve többen rámutattak, hogy kétségtelenül nem könnyű feladat mind a potenciális szavazók, mind a pártvezetők számára erős cigányellenes sztereotípiák légkörében meghaladni a stigmatizált identitást, és kiállni akár egy etnikai alapú roma párt támogatása mellett.³⁶ Peter Vermeersch érvelése szerint a roma mozgalom alapvetően a létező politikai lehetőség- és a rendelkezésre álló fogalmi struktúrákon bukik el. A nemzetközi és állami támogatásra is igényt tartó roma vezetők ugyanis aközött választhatnak, hogy maguk a romák felé fordulva, egyfelől vagy a marginalitást helyezik előtérbe, kockáztatva ezzel azt, hogy ráerősítenek arra, mintha a marginalitás a romák meghatározó etnikai jellemzője lenne. Másfelől, amennyiben az etnokulturális identitásörzést emelik ki, akkor elvesztik azok esetleges bizalmát, akik éppen ellenkezőleg, a szociális kérdések kezelését várják el vezetőiktől.³⁷ Gay y Blasco a diszkurzív környezetet tekintve amellet érvel, hogy a roma mozgalom egyik fő sajátossága, hogy mind ideológiailag, mind gyakorlati szempontból nem-roma módozatoktól és struktúráktól függ, pontosabban a vezetőiknek a hasonlóan nem-roma szereplők és intézmények felé irányuló diskurzusa „*az etnicitás, identitás és*

34 Bíró Nagy András – Róna Dániel: Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a parlamentbe (2003–2010). In Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Századvég, Budapest, 2011, 242–283.; 247.

35 Tóka Gábor: A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In Angelusz–Tardos: *Törések, hálók, hidak*. Id. kiad. 17–64.; 42–43.

36 Vermeersch, Peter: Ethnic mobilisation and the political conditionality of European Union accession: the case of Roma in Slovakia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2002. No 1, 83–101; 86.

37 Vermeersch, Peter: Marginality, Advocacy, and the Ambiguities of Multiculturalism: Notes on Romani Activism in Central Europe. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 2005. No 12, 451–478.

személyiség domináns nyugati modelljeire” épül, amely nem találkozik a szerző által vizsgált roma lokális világok valóságával.³⁸

A politikai kontextus vonatkozásában nem hagyhatók figyelmen kívül a politikai elit azon manipulációi, stratégiái és beavatkozásai sem több érintett országban, hogy mind inkább megosszák a roma mozgalmat. A kisebbségek elismerését és jogait érintő formális rendelkezések hatása mellett a politikai pártokra vonatkozó alapítási-regisztrációs és működési szabályok, illetve a térségben zömében inkább arányos-listás választási rendszerek elemei is – kedvezmények híján – akadályai lehetnek a roma pártok alakulásának és sikeres megmérettetésének.³⁹ A pártok alapítására és működésére vonatkozó szabályok tekintetében Magyarországon viszonylag jelentősebb költségek nélkül lehet pártot bejegyezni,⁴⁰ bár az alapszabály és az alakuló ülés iratainak szakszerű elkészítése olykor még a felkért ügyvédi irodákat is komoly feladat elé állította, és akár éves csúszást is eredményezett több roma párt hivatalos bírósági regisztrációjánál is az elmúlt évtizedekben. A 2014-től bevezetett, a többségi rendszerek felé elmozduló és számos elemében többek által kritizált választási rendszer és új kampányfinanszírozás kifejezetten ösztönözte a pártszereplők belépését és indulását. Megkönnyítette az egyéni jelölt- és országos pártlista állítását azzal, hogy a korábbi 750 helyett immár elegendő volt 500 aláírást gyűjtenie egy jelöltnek az induláshoz, de lehetőség volt a többes jelölésre, valamint mindössze 13,5 ezer aláírás birtokában az országos lista állítására.⁴¹ A komolyabb társadalmi támogatottság nélküli pártok számára komoly pénzügyi ösztönzők is működtek, hogy elinduljanak a választásokon, amely szabályozás „szinte felhív kamupártok alapítására”.⁴²

38 Gay y Blasco, Paloma: Gypsy/Roma diasporas. A comparative perspective. *Social Anthropology*, Vol. 10, 2002, No. 2, 173–188; 179–180.

39 Birnir, Jóhanna Kristín: Party regulation in Central and Eastern Europe and Latin America: The effect on minority representation and the propensity for conflict. In Reilly, Benjamin – Nordlund, Per (eds): *Political Parties in Conflict-Prone Societies: Regulation, Engineering and Democratic Development*. United Nations UP, Tokyo, 2008, 158–181.

40 Sebők Miklós: Kapunyitási pánik. A választási rendszer reformjának hatása a pártok piacára, 1990 és 2014 között. *Politikatudományi Szemle*, 2014. 3. sz., 21–48.; 30.

41 Lásd Tóth Csaba: Választási rendszer. In Körösnéyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris – MTA TK PTI, Budapest, 2015, 231–248.; 241–245.

42 László Róbert: Még mindig a sötétszürke zónában – az átalakult jelöltállítási és kampányfinanszírozási rendszer. In Cserny Ákos (szerk.): *Választási dilemmák. Tanulmányok az új választási eljárási törvény novumai és első megmérettetése tárgyában*. NKE, Budapest, 2015, 65–80.; 70.

A lehetséges csoporton belüli és magukkal a mobilizáló szereplőkkel kapcsolatos okokat illetően, az alulreprezentáltság és a roma politikai szereplők támogatásának jelentős hiánya mögött meghúzódhat az előrehaladott asszimiláció, a hagyományos közösségek felbomlása, és nem kevés összefüggésben a hivatalos elismerés hosszas hiányával és a társadalom alatti léttel, az öntudat hiánya. Gyakori érv a roma közösségek nyelvi-kulturális megosztottsága, heterogenitása, a kohézió, a közös identitás hiánya, amely megnehezíti a mobilizációt.⁴³ Kristín Birnir kimutatta, hogy a rendszerváltás utáni első választásokon a nyelvi törések nagyobb valószínűséggel aktivizálódtak, amely részben magyarázza a számos helyen nyelvileg asszimilálódott, illetve különböző nyelvi kötődésű roma közösségek pártjainak gyenge szereplését.⁴⁴ Vermeersch szerint azonban a heterogenitás nem oka, hanem következménye az etnikai alapú mobilizáció sikertelenségének.⁴⁵

További belső tényező lehet a választókerületek közötti területi szétszórtság vagy a szavazásra nem jogosultak viszonylag nagy száma a roma népességben.⁴⁶ Mindehhez hozzájárulhat a tömegesen jellemző társadalmi-gazdasági marginalizáció, a gazdasági szerkezet-átalakításokkal járó pozícióvesztés, és ezzel összefüggésben mind az országos, többségi politikából, mind pedig a saját elitekből való kiábrándultság, a politikai részvétel alacsony szintje. Az általánosabb elidegenedéssel és szubjektív politikai kompetenciával kapcsolatban David Held mutatott rá, hogy a marginalizált és alulreprezentált csoportok tagjai körében könnyen meggyökeresedik az a vélekedés, miszerint érdekeiket és szükségleteiket csak ritkán fogják a döntéshozók komolyan figyelembe venni és másokkal egyenlően kezelni egy igazságos döntéshozatali folyamat során.⁴⁷ A bizalmatlanság forrása egyrészt az is lehet,

43 Barany Zoltan: Ethnic Mobilization without Prerequisites. The East European Gypsies. *World Politics*, Vol. 54, 2002, April. 277–307. Fox, Jonathan – Brown, Betty: The Roma in the Post Communist Era. In Gurr, Ted Robert (ed.): *Peoples versus States. Minorities at Risk in the New Century*. United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 2000, 143–150; 148.

44 Birnir, Jóhanna Kristín: Divergence in Diversity? The Dissimilar Effects of Cleavages on Electoral Politics in New Democracies. *American Journal of Political Science*, Vol. 51, 2007, No. 3, 602–619; 608.

45 Vermeersch, Peter: Ethnic minority identity and movement politics. Id. kiad. 881.

46 Vermeersch: Marginality, Advocacy, and the Ambiguities of Multiculturalism. Id. kiad. 459. Romániában például egy korábbi becslést adat szerint a roma népesség mintegy 20%-a nem rendelkezett személyi igazolvánnyal, amely szükséges a voksoláshoz. Lásd Denton, James: *Roma Political Participation in Bulgaria, Romania, and Slovakia*. National Democratic Institute for International Affairs Assessment Mission, 2003, 5.

47 Held, David: *Models of Democracy*. Polity, Cambridge, 2006, 212.

hogy egy kisebbségi csoportot tartósan nem az adott csoporthoz tartozó, hanem egy többségi vagy egy másik kisebbségi csoportból jövő személy képvisel.⁴⁸ Másrészt, például egy, romániai zenész cigányok körében végzett kutatásban a megkérdezettek azért utasították el a közéleti szerepvállalást és a politikai részvételt, mert bizalmatlanok voltak a hivatalosságokkal kapcsolatban, gyanakvással tekintettek az általuk elszigetelt, elitcsoportnak tartott roma mozgalomra, amelynek a napi életükhöz és küzdelmeikhez nem sok köze volt.⁴⁹ Hasonló következtetésekre jutottak a roma identitásokat vizsgáló kutatások Bulgáriában⁵⁰, Macedóniában⁵¹ és Romániában másutt is.⁵²

Másfelől a roma vezetők számára is állandó kihívás a csoportjuk, szervezetük egységének, bizalmának a folyamatos fenntartása. Tehát magukkal a mobilizáló szereplőkkel, ez esetben főként a roma pártokkal kapcsolatos okokat tekintve, a legtöbb érintett országban a szervezetek rendkívül fragmentáltak, számuk elérheti és meghaladhatja akár a 20–25-öt is, miközben egymással rivalizálnak, gyakorta belső küzdelmek által szabdaltak, különböző irányultságúak, és általában rövid életűek. Gyakran említik a potenciális külső támogató, az anyaország hiányát, valamint a pártok gyenge szervezeti, mobilizációs és vezetési kapacitását, a kellő politikai tapasztalat, a professzionális pártelitek, a szakértők, a kellő erőforrások, kommunikációs eszközök és stratégiák hiányát is. További probléma lehet, hogy a pártok többsége egy karizmatikusabb alapító-vezető köré szerveződik, akinek a támogatottsága jóval inkább rokoni és klientelista hálózatokon és technikákon alapul, miközben egy nyitottabb és rugalmasabb belső struktúra növelni tudná a mobilizációt. Hozzáteve, hogy a roma társadalmi hálózatok jóval inkább az erős családi kötelékekre építenek,⁵³ nagy szerepe van az informalitásnak, annak, hogy az érdekek és szükségletek az egyéni kapcsola-

48 Mansbridge: i. m. 641.

49 Beissinger, Margaret H.: Occupation and Ethnicity: Constructing Identity among Professional Romani (Gypsy) Musicians in Romania. *Slavic Review*, Vol. 60, 2001, No. 1, 24–49; 47.

50 Benovska-Sabkova, Milena: “I am a pure Gypsy...” The Roma Individuality in the Distorted Mirror of Group Stereotypes. In Giordano, Christian et al. (eds): *Roma's Identities in Southeast Europe: Bulgaria*. Ethnobarometer, Rome, 2003, 57–93.

51 Plaut, Shayna - Memedova, Azbija: Blank Face, Private Strength. Romani Identity as Represented in the Public and Private Sphere. In Memedova, Azbija (ed.): *Roma's Identities in Southeast Europe: Macedonia*. Ethnobarometer, Rome, 2005, 19–52.

52 Tarnovschi, Daniela: Roma from Romania. In: Giordano, Christian et al. (eds): *Roma's Identities in Southeast Europe: Romania*. Ethnobarometer, Rome, 2008, 24–37.

53 Stewart, Michael: Roma and Gypsy “Ethnicity” as a Subject of Anthropological Inquiry. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 42, 2013, 415–432.

tok szintjén jelennek csak meg,⁵⁴ míg a közügyek egész tere, magának a közéletnek és politikának az alapvető előfeltétele és jellemzője, hogy meghaladják ezeket a konkrét, személyközi és családi kapcsolatokat. A vezetők és a pártok többsége láthatóan a kisebbségi pártképviselet formális elérésére, a pozíció elnyerésére törekszik, és kevesebb erőfeszítést tesz egy kidolgozott program keresztülvitele érdekében. A választások közötti időszakban jelentős részük passzivitást mutat. Mindezek fényében elmondható, hogy a lehetséges mobilizációs stratégiáik – ti. az országokon átívelő roma nemzetépítésre, a nacionalizmusra építés, az adott országbeli nemzeti-etnikai kisebbségi alapokra hagyatkozás vagy a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzet és az etnikai jellemzők valamiféle összekapcsolása – nem jutnak el a potenciális választókhöz, és/vagy nem találkoznak a célcsoport releváns érdekeivel.⁵⁵

A roma pártok és az országgyűlési választások

Az 1990 és 2010 közötti választási rendszer egy, egyéni-kerületi és arányos-listás elemeket vegyítő, kétfordulós, kétcsatornás és három ágból álló szisztéma volt, amelynek egymáshoz kapcsolódó, szigorú jelölési feltételei, szelekciós mechanizmusai komoly akadályt képeztek a roma pártok számára is a pártok piacára való bejutást tekintve. Az egyéni kerületekben jelöltet 750 ajánlószelvény összegyűjtésével lehetett indítani, míg területi listát az a párt állíthatott, amely az adott területi listás körzet (19 megye és a főváros) egyéni kerületeinek legalább egynegyedében, de legkevesebb két körzetben volt egyéni jelöltje. A töredékszavazatok kiosztására szolgáló, kompenzációs célzatú országos lista állítására pedig az a párt volt jogosult, amely legalább hét területi listával rendelkezett. Az 1. táblázatból látható, hogy az 1989–2010 között bejegyzett, összesen 29 cigányként/romaként azonosítható magyarországi politikai párt közül mindössze hat volt képes ezalatt a két évtized alatt, önállóan,⁵⁶ az országgyűlési választások legalább egyikén, legalább egy egyéni képvi-

54 Szalai Júlia: Informality and the Invisibility of Roma Political Participation. *Intersections, East European Journal of Society and Politics*, Vol. 2, 2016, No. 1, 159–182; 178.

55 McGarry, Aidan: Ambiguous Nationalism? Explaining the Parliamentary Underrepresentation of Roma in Hungary and Romania. *Romani Studies*, Vol. 19, 2009, No. 2, 103–124; 119. Vermeersch: Ethnic minority identity and movement politics. Id. kiad. 890.

56 A 2002-es választásokon, választási megállapodás eredményeként a Magyarországi Romák Demokratikus Pártjának és a Magyarországi Roma Összefogás Pártjának az Új Baloldal, 2006-ban pedig a Hódmezővásárhelyi Etnikai Kisebbségek és Szimpatizánsaik Pártjának, a Magyarországi Romák Demokratikus Pártjának és a Magyarországi Roma Összefogás Pártjának több politikusa a Zöldek Pártjának egyéni jelöltjeként

selőjelöltet állítani, azaz már önmagában a 750 támogató ajánlószelvény összegyűjtése is komoly feladatnak bizonyult ezen mobilizálni szándékozó szereplők számára. Területi listát közülük ráadásul már csak két szervezetnek, 2002-ben a MROP-nak, négy évvel később pedig az MCF RÖP-nek sikerült állítani – ez utóbbi egyedüli alakulatként országos listát is képes volt indítani.

1. táblázat. Roma pártok az 1990–2010 közötti országgyűlési választásokon (első forduló)

Választás	Párt	Egyéni jelöltek száma	Egyéni jelöltekre leadott összes szavazat	Egy jelöltre eső átlagos szavazat	Egyéni választókerületekben elért szavazatátlag (%)
1990	Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja (MCSZDP)	1	613	-	2,26
1994	Cigányok Szolidaritási Pártja (CSZP)	4	3282	820	3,08
1998	Magyar Cigányok Demokrata Pártja (MCDP)	1	290	-	1,54
2002	Demokratikus Roma Párt (DRP)	1	171	-	0,59
	Magyarországi Roma Párt (MROP)	2	589	295	1,06
2006	MCF Roma Összefogás Párt (MCF RÖP)	30	7165	239	0,92
2010	MCF RÖP	1	491	-	2,32

Bár a választások előtt rendre ambiciózus nyilatkozatok hangzottak el a párttagok, a támogatók vagy az indítani kívánt jelöltek számát és a várható választási eredményeket nézve, a tényleges jelölési adatok birtokában egyértelműen látszik, hogy a pártok a szélesebb, akár országos lefedettségtől meglehetősen távol estek, ezért például a támogatottságuk regionális különbségeit, területi megoszlását kevéssé is lehet tanulmányozni. Ha még el is fogadjuk, hogy a kérdéses roma pártok szavazói mögött szinte kizárólag csak roma szavazók állnak, akik racionális politikai preferenciák mentén vagy emocionálisan, a csoporttagságból kifolyólag, vagy éppen vélt haszon-

vagy listáján indult, de választási szempontból egyik sem minősült közös jelölésnek, a szavazólapokon kizárólag csak a nem roma pártok nevei szerepeltek.

szerezés reményében támogatták őket,⁵⁷ akkor sem lehet tágabban, a magyarországi romák szavazói mintázatairól vagy akár térbeli elhelyezkedésükről következtetéseket levonni pusztán ezen relatíve kevés számú választási eredményt elemezve.

Az egyéni jelöltek indulási helyét vizsgálva szembetűnő egyrészt, hogy bár a hatból két párt is a bírósági regisztrációk tekintetében amúgy is felülreprezentált Budapesten lett bejegyezve, ebben az időszakban még egyetlen roma párt sem tudott a fővárosban jelöltet állítani. Másrészt, két kivételtől eltekintve (CSZP - Osztójkán-Farkas Béla, MCF RÖP - Kolompár Orbán), a pártok elnökei, meghatározó vezetői nem méretették meg magukat egyéni jelölteként, de a mobilizációs kapacitásokat újabb jellegzetességként jelzi, hogy az egyéni jelölések túlnyomórészt a székhelytől távolabb történtek. A Tolna megyei Bátaszéken bejegyzett MROP például egy másik roma párttal együttműködésben a két egyéni jelöltjét az ország másik felében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében tudta indítani, amely a két szervezet közötti kapcsolatrendszer takarja. Egy más típusú eset a fővárosban bejegyzett CSZP, amely eleve egy kisebbségi civil szervezet, a Phralipe bázisán alakult meg, és igyekezett mozgósítani az országnak elsősorban azokon a területein, ahol a Phralipe erősnek bizonyult, így a Taktaközben vagy a Tisza túloldalán, a tiszavasvári kerületben.

A kapott szavazatokat tekintve elmondható, és kiválóan érzékelteti a pártok választási mobilizációjának a korlátait, hogy 1990 és 2010 között amennyiben egy roma párt indítani tudott egy kerületben egy jelöltet, akkor átlagosan a helyben leadott érvényes szavazatok mindössze 1,2%-ára számíthatott, ami körülbelül 314 szavazatot, azaz a szükséges támogató aláírássoknál is jóval kevesebbet jelentett. Az induló negyven jelölt tehát a jelölési folyamatban még be tudta szerezni a 750 ajánlószelvényt, de a választáson már csupán egyetlen jelölt, a legeredményesebben szereplő és már említett Farkas Béla (CSZP) volt képes 750-nél is több, összesen 1299 érvényes szavazatot (5,34%) szerezni a Szabolcs megye 8-as kerületben (Vásárosnamény) 1994-ben. Leggyengébben pedig az MCF RÖP jelöltje, Sütő János Zoltán szerepelt 2006-ban, aki csupán 81 érvényes szavazatot kapott a Zala megyei 2-es választókerületben (Nagykanizsa).

A választási mobilizáció egyik fő jellegzetessége ugyanakkor, hogy – ahogy a fentiekben hangsúlyoztuk – bár a kevés induló következtében egy választás alkalmával az országon belüli regionális különbségeket aligha lehet vizsgálni, az egyes választókerületeken belül viszont a jelöltek támogatottsága, a rájuk

57 Ezeket a lehetséges főbb motivációkat lásd például Kiss Tamás: Mi van az etnikai szavazat mögött? Az erdélyi magyarok választói magatartását meghatározó tényezők. *Pro Minoritate*, 2014. Ősz, 3–39.

leadott szavazatok aránya több szempontból is meglehetősen egyenetlenül oszlik meg. Ez egyfelől azt jelenti, hogy egyes pártok jelöltjei a kerületi átlagukhoz képest bizonyos településeken jóval sikeresebben szerepeltek: 1990–2010 között a választóknak összesen 1045 településen, a magyarországi települések mintegy harmadában volt lehetőségük arra, hogy legalább egy alkalommal roma párt jelöltjére is szavazzanak. Ezek közül 98 helyen, döntően borsodi, szabolcsi, hevesi, nógrádi, baranyai és somogyi falvakban a jelöltek támogatottsága helyben az 5%-ot, míg hat településen a 20%-ot is meghaladta (2. táblázat).⁵⁸ Ez utóbbi a népesebb Tiszabura kivételével mind alig párszáz vagy még annál is kevesebb lakosú kisközség, és a Baranya megyei Szőke kivételével a népszámlálási adatok szerint is jelentős cigány lakossággal.

2. táblázat. *Települések a roma pártok jelöltjeire leadott legmagasabb szavazataránnyal, 1990–2010*

Választás, párt	Választókerület	Település	Egyéni jelöltekre leadott összes érvényes szavazat száma	A roma jelöltre leadott szavazatok		Településen belüli helyezés	Választókerületen belüli szavazatarány
				Száma	Aránya		
1994, CSZP	Szabolcs-Szatmár-Bereg 8	Tiszavid	232	67	28,88%	1.	5,16%
	Somogy 6	Rinyabesenyő	60	21	35,00%	1.	2,86%
2006, MCF RÖP	Baranya 3	Szőke	79	32	40,51%	1.	17,88%
	Baranya 5	Versend	362	109	30,11%	2.	35,28%
	Baranya 7	Cserdi	139	31	22,30%	3.	8,71%
	Jász-Nagykun-Szolnok 8	Tiszabura	1254	519	41,39%	1.	91,37%

58 A szavazatok egyenlőtlen eloszlása számos esetben megfigyelhető azokon a nagyobb településeken, városokban is, ahol a népességszámból következően több szavazókört is felállítottak. Jelen keretek között nincs mód alaposabb áttekintésükre, de többször megfigyelhető volt, hogy a roma pártok jelöltjei egyes szavazókörökben a települési átlaguknál kimagaslóbban szerepeltek, amely körülmény a roma szavazók adott településrészen való koncentráltabb jelenlétére, lakóhelyi szegregációra utalhat ezeken a településeken belül.

Ráadásul abban a három esetben (Szöke, Versend, Tiszabura), ahol a jelölt nem csupán helyben bizonyult az egyik legsikeresebbnek a kapott szavazatok számát és arányát tekintve, hanem a választókerületben rá leadott érvényes szavazatok jelentős része is ezekre a településekre összpontosult, ott az induló egyéni jelöltek jellemzően szorosan kötődtek az adott településhez. Ez a körülmény pedig átvezet a szavazatok települések közötti koncentrációjának a vizsgálatához. Az említett 1045 település egy jelentős részén, 318-ban a roma párt jelöltje még egyetlen érvényes szavazatot sem kapott, de ezzel szemben a 40 jelölt túlnyomó többségénél, 35 esetében megfigyelhető, hogy a kapott szavazatainak legalább 20%-a, legalább egy esetben egyetlen egy településen halmozódott fel. Ez összesen 45 település, és az 1990–2010 között az összes roma pártjelöltre leadott, több mint 12,5 ezer érvényes szavazatból közel 5 ezret ezeken a helyeken adtak le. Ezek viszont már néhány község mellett jellemzően olyan városok, akár megyeszékhelyek voltak, ahol a roma jelöltek relatíve sok szavazatot szereztek, de a település nagyságából adódóan helyben ez elhanyagolható százalékos eredményt jelentett számukra. 12 jelölnél továbbá a szavazatok több mint felét hasonlóan egy településen adták le, így például 2006-ban Nagy Imre a szavazatainak több, mint 91%-át mindössze egyetlen községben, az említett Tiszaburán gyűjtötte be, és ezzel ő lett az egy településen legtöbb szavazatot kapott jelölt is. 9 jelölt esetében a szavazatok nagymértékben két településre is koncentrálódtak, általában egy városra és a vonzáskörzetében, akár a közvetlen szomszédságában fekvő kisebb településre.⁵⁹

A roma pártok esetében ciklusok közötti trendeket, a választói magatartás hosszabb távú mintázatait alig lehet vizsgálni, mert az időszakban érintett összesen negyven egyéni választókerület közül csupán a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei 5-ös (Ózd), a Nógrád megyei 2-es (Pásztó), valamint a Szabolcs megyei 7-es (Kisvárd) és 9-es (Mátészalka) kerületekben volt lehetősége a szavazóknak két választás alkalmával is roma párt jelöltjére voksolni, Nógrád megye kivételével viszont mind egymást követő parlamenti választásokon. A két egymás utáni parlamenti választás Szabolcsban, mindkét esetben a szavazatszám csökkenését hozta, de az ózdi körzetben azzal, hogy az Országos Cigány Önkormányzat és az MCF RÖP elnöke, Kolompár Orbán indult, a korábbiakhoz képest sikerült jelentősen növelnie, ám ez sem jelentett többet 500 szavazatnál.

59 Ilyenek voltak Bánytereny és Mátraverebély; Pécs, Abaliget és Kővágószőlős; Pécs és Görcsöny; Mohács és Versend; Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa; Baja és Sükösd; Sajószentpéter és Boldva; Ajak és Tuzsér; Paks és Sárszentlőrinc.

A 2014-es országgyűlési választások megváltozott rendszere, mindenekelőtt a Parlament létszámának és az egyéni választókerületek számának csökkentése, azok arányosítása, határaik átszabása, valamint a korábbi területi lista megszűnése és az egykori két lista helyébe lépő országos pártlista bevezetése sok tekintetben megnehezíti a megelőző választási adatokkal való összehasonlítást. Az egyéni jelölt- és országos listaállítás megkönnyítése, az ösztönző kampányfinanszírozási szabályok következtében ugyanakkor a korábbiaknál jelentősebb számú roma párt is indult a választásokon (négy), amelyek közül kettőt már az új választási törvény 2011-es elfogadását követően alapítottak. A négy párt összesen rekordszámú, 113 egyéni jelöltet tudott indítani, és kettő, a MACSEP és az MCP országos listát is képes volt állítani (3. táblázat).

3. táblázat. *Roma pártok a 2014-es országgyűlési választáson*

Párt	Egyéni jelöltek száma	Egyéni jelöltekre leadott összes szavazat	Egy jelöltre eső átlagos szavazat	Egyéni választókerületekben elért szavazatátlag (%)
Európai Roma Keresztények Jobblétéért Demokratikus Párt (EU.ROM)	19	614	32	0,06
Magyar Cselekvő Párt (MACSEP)	19	612	32	0,06
MCF RÖP	14	540	39	0,07
Magyarországi Cigánypárt (MCP)	61	9030	148	0,30

Ilyen nagyszámú egyéni jelölt indításával az ország szavazókerületeinek immár többségében lehetőség nyílt legalább egy roma párt jelöltjének a támogatására, illetve az ország egész területén a két országos pártlistára való voksolásra. 2014-ben a roma pártok jelöltek tudtak indítani már a budapesti kerületekben is. A 113 jelölt összességében közel annyi szavazatot szerzett, mintegy 10 800-at, amennyit a megelőző két évtizedben a jelzett 40 jelölt együttvéve. A számok viszont már sejtetik, hogy esetükben is igaz, amit a 2014-es szisztéma kritikájaként sokan felrónak, hogy a pártszereplők számának megnövelésével, indulásai feltételeinek megkönnyítésével aligha növekedett végső soron a demokratikus verseny, a roma pártok jelöltjeinek túlnyomó része még a korábbiakhoz képest is kevésbé volt társadalmilag

beágyazva, és támogatottságuk jelentősen elmaradt az előző választásokhoz képest. Az 1990–2010 közötti adatokhoz képest komoly mértékben zuhan-
tak az eredményeik: 2014-ben egy átlagos roma pártjelölt már (az amúgy
magnövelt) választókerületekben a szavazatoknak mindössze 0,01%-ára szá-
míthatott, azaz csupán 96 érvényes szavazatra, még jelentősebben elmarad-
va az 500 támogató aláírástól. Ezúttal is csupán egyetlen jelölt, Lakatos
Krisztián (MCP) a borsodi 4-es kerületben (Kazincbarcika) volt képes a
jelölésnél több, 538 szavazatot összegyűjteni. Mellette még kiemelkedő-
ben szerepeltek az MCP más borsodi jelöltjei is, nagyban építve a Roma
Polgárjogi Mozgalom megyei civil bázisára. Leggyengébben pedig az MCF
RÖP jelöltje, Jakab Mihály szerepelt a Pest megyei 8-as kerületben (Sziget-
szentmiklós), aki mindössze 6 szavazatot kapott. A 113 jelölt meghatározó
része, 49 induló csak 50 vagy még annál is kevesebb szavazatot szerzett.

A választói mozgósítás, a szavazói mobilizáció előzőekben jelzett alap-
vonásai mindazonáltal a 2014-es országgyűlési választásokon is kimutatha-
tók voltak. A támogatottságuk 45 kisebb településen elérte helyben az 5,
ismét hat, a népszámlálási adatok szerint is jelentős roma lakossággal ren-
delkező településen, kizárólag az MCP jelöltjeinek esetében pedig a 20%-ot
(4. táblázat).

4. táblázat. *Települések az MCP jelöltjeire leadott legmagasabb szavazataránnyal, 2014*

Választó- kerület	Település	Egyéni jelöltek- re leadott ös- zes érvényes szavazat száma	A roma jelöltre leadott szavazatok		Telepü- lésen be- lülű he- lyezés	Választó- kerületen belülű sza- vazatarány
			Száma	Aránya		
Baranya 4	Babarcszölös	50	11	22,00%	2.	6,51%
BAZ 3	Farkaslyuk	634	160	25,24%	2.	45,71%
BAZ 4	Forró	1255	382	30,44%	2.	71,00%
BAZ 4	Gadna	96	30	31,25%	2.	5,58%
BAZ 7	Köröm	440	94	21,36%	2.	20,70%
Somogy 2	Istvándi	193	71	36,79%	2.	25,54%

Már ezen a hat településen is valamelyest megfigyelhető volt a szavazati
koncentráció, mint a választási mobilizáció egyik-másik jellegzetessége.
Nem számolva az egy választókerületet alkotó fővárosi területeket és az
érintett megyeszékhelyeket (ez esetben Nyíregyházát, Szegedet és Székesfe-

hírvárt), 29 jelölt esetében kimutatható, hogy a szavazataik legkevesebb 50%-a egy településen gyűlt össze, amelyet némileg torzítanak viszont azok a választókerületek, amelyeket nagyvárosi területek és néhány környező kisebb település alkot. A 20% feletti szavazati koncentrációval rendelkező településeken adták le ugyanakkor a roma pártok szavazatainak közel felét 2014-ben, és ez a 113 jelölt túlnyomó többségénél jelen is volt.

A parlamenti választásokon való sikertelen szereplés mögött számos tényezőt említettek a meginterjúvott pártvezetők. A külső tényezők sorában elsőként hangsúlyozzák, hogy a mainstream pártok a roma közösségekre mint egyfajta könnyen elérhető és mobilizálható szavazói táborra tekintenek, amely így őket egyből egyenlőtlen pártversenybe kényszeríti velük a roma szavazatokért:

„(...) a legnagyobb szavazóbázis ugye a roma közösség, közel egymilliós roma közösség, ez minimum, legrosszabb esetben is 300 ezer szavazatot jelent, és ez bőven öt százalék. Mindenki úgy gondolta, hogy ebből a közösségből tud meríteni, és innen tud elvenni szavazatokat, és azzal lesz több az övé, és a miénk kevesebb, és a többi versenyzőé is kevesebb.” (2000-es évekbeli pártvezető)

A roma voksok megnyerésének sokszor egyik bevált eszközévé a szavazatvásárlás és különféle élelmiszerek, fogyasztási cikkek osztogatása vált, amelynek terén a roma pártok vagy nem tudták, vagy nem is kívánták felvenni a versenyt:

„Körüljártuk a romákat, (...) hogy volt olyan rendezvény is, amelyen 30–35 ezer ember volt, vegyesen cigányok, magyarok is. Főztünk, ettek-ittak, jól érezték magukat, de itt is volt egy nagy rafináltság. Jött a választás, mi történt? Azt ígérték, hogy mellénk állnak, és elmondtuk, ne mellénk álljatok, magatokért harcoljatok! Ha most ide álltok, nem kell tovább egy kiló krumplicéért sort állni, hogy most kaptok, hogy írj alá eztet. Mi történt? Nem igaz, hogy a 30 ezer emberből 5 ezer ember nem szavazott ránk, de eltűnt, nem szavazott ránk, kivonult ez a párt, kivonult az a párt, mi lett belőle?” (2000-es évekbeli pártvezető)

„Hibás vagy nem hibás, tehát mi nem mentünk bele abba a játékba, amibe a többi pártnál ilyenkor a cigányoknál belemennek, hogy elkezdiünk osztogatni.” (2010-es évekbeli pártvezető)

További eszközként hozzák fel a roma mozgalom politikai manipulálását és megosztását:

„Tudtuk azt, hogy szétszedik a közösséget, tudtuk azt, hogy pénzzel, libacsonttal, ígéretekkel szétrobbantják a közösségünket. Tudtuk azt, hogy ez nem, hogy csak benne van a pakliban, hanem ez egy forgatókönyv része,

amit ellenünk végig, rendszeresen megcsinálnak.” (2000-es évekbeli pártvezető)

*„Sokan ezt nem szeretnék, hogy a romák megerősödjének, mert tudják, hogy mennyi roma él Magyarországon. (...) Nekünk nem jó, hogy egyik pártban is vagyunk itten, meg másokban is, tehát szétszedik a roma embe-
reket, ne tudjanak egységbe, ne tudjanak erősödni, mert az nekik nem jó.”*
(2010-es évekbeli pártvezető)

Gyakori érvként jelenik meg ennek következtében a roma mozgalom megosztottsága is:

„Széthúzás van, mindenki a maga igazát viszi. Mindenki egy hangon beszél, de mindenki nagyfőnök akar lenni, törzsfőnök akar lenni, tehát itt a pozíciók miatt nem tudnak közös nevezőre jutni.” (2010-es évekbeli pártvezető)

További tényezőként említik a romák jelentős részének nagyfokú kiszolgáltatottságát, függőségét az őket ugyancsak befolyásolni és mobilizálni igyekvő helyi, roma és nem roma elitektől, amely szintén akadály lehet annak, hogy valamely roma pártot támogassanak:

„(...) van ez a félelem, hogy mi lesz akkor, ha a polgármester megtudja, hogy én nem az ő pártjára szavazok, mi lesz, ha a helyi jelölt fülébe jut, hogy én nem őt támogatom, nem lesz munkám, nem lesz kenyér az asztalon, mit fognak nekünk adni, ezek elmennek, mi itt maradunk. (...) Függőségi és rászorultsági alapon megy a szavazás (...), mert akkor azt mondja, hogy nem ad akkor ötven családnak közmunkát stb.” (2000-es évekbeli pártvezető)

„Tehát, hogy igyekeznek a nem cigány pártok mindig megtalálni a helyi, erős cigányokat, és akik, teljesen mindegy, hogy uzsorás éppen, nem finnyások a magyar pártok és a helyi vezetők ebben a tekintetben. Tehát mindig a legerősebbet megtalálják, és ő mondja majd meg ott, hogy kire, vagy hogyan, vagy mint kell ott szavazniuk.” (2010-es évekbeli pártvezető)

A lehetséges magyarázó tényezők újabb körét azok az önkritikus, a saját feltételekkel, mindenekelőtt a szervezetépítéshez, a kampányoláshoz, a szavazói mobilizációhoz szükséges anyagi és személyi feltételek, például a professzionális politikusok és kommunikációs szakemberek hiányával való szembenézés elemei jelentik:

*„Egy hónapban egyszer egy kampányban elmenni egy településre ke-
vés. (...) Többször el kell menni egy településre ahhoz, hogy az ember azok-
kal a települési személyekkel tudjon beszélni. Fórumra meghívni, lakásra
elmenni, utcán beszélni, több alkalommal – ide kell a forrás, ha több száz
kilométert meg kell tenni.”* (1990-es évekbeli pártvezető)

Volt olyan interjúalany, aki utalt a végső soron szűkebb körű ismerettségére és korlátozott kapcsolati-mozgósító hálózatára is:

„A választási eredmények ismeretében, azt követően szembesültem kellett azzal, hogy hol van az az egymillió cigányból az a legalább 50 százalékos szavazóképes ember, mert 300 ezer kellett volna ahhoz, hogy bejussunk, és én 500 ezerrel számoltam, hogy támogatni fognak bennünket. Nem igazából, ott csalódnom kellett, amikor is, már kiléptem a megyéből.” (2000-es évekbeli pártvezető)

Az üzeneteik pedig vagy nem jutottak el kellő hatékonysággal a megcélzott roma szavazókhoz, vagy ők nem értették, nem tudtak azokkal eléggé azonosulni:

„Mindig az a felelős, aki nem tudja elmondani, hogy miről szól ez, nem tudja meggyőzni, nem tudja felnyitni a szemét, hogy milyen ez a történet. (...) Nem tudtuk ezt az állóvizet olyan szinten felkorbácsolni, hogy eljusson az emberekhez ez a hír, ez a lehetőség.” (2000-es évekbeli pártvezető)

„Meg voltunk győződve róla, hogy a 2014-es választás még nem lesz sikeres, tehát nincsen kultúrája a politikának, nincsen kultúrája annak a roma közösségekben, hogy van egy saját párt, tehát ezt tudtuk, hogy az alapokat kell lerakni. (...) Ez valószínűleg rossz üzenetek miatt volt, hogy nem értük el (az 1%-ot - D. B.), illetve a hatalmi harcok miatt.” (2010-es évekbeli pártvezető).

Összegzés, következtetések

A magyarországi roma pártok sok tekintetben, hasonlóan a régió más roma pártjaihoz, a rendszerváltás utáni pártverseny és kisebbségi közélet állandó, ugyanakkor többnyire marginális szereplői, amelyek közül többen az 1990 utáni választások alkalmával rendre megkísérelték az etnikai és/vagy szociális alapokon szerveződő pártok parlamenti mandátumszerzését. Választási sikertelenségük mögött számos, az előzőekben összefoglalt elméleti és gyakorlati tényező állhat. Az egyik megközelítés szerint a gyakorta gyenge és bizonytalan etnikai kötődés a potenciális célcsoportban, maga a csoporttagság ez esetben aligha feleltethető meg maradéktalanul a politikai szükségleteknek és érdekeknek, és ilyenformán meglehetősen korlátozott igény mutatkozik részükről a roma – nem roma törésvonal politikai szintű kifejezésére. Ugyancsak komoly szerepet játszhat a társadalmi-gazdasági marginalizáció, illetve a tágabb társadalmi kontextus, a „politikai lehetőség-struktúra”, amely a maga komplex szabályaival egyaránt ad lehetőségeket, ösztönzőket és épít korlátokat a roma pártok számára, illetve

manipulációival, függőségi viszonyaival befolyásolja a lehetséges választókat is.

Jelen elemzés elsősorban a mobilizáló szereplők középpontba állításával és a választási eredményeik főbb aspektusainak elemzésével kívánta megragadni a politikai mobilizáció fontosabb jellemzőit, tekintettel annak intézményi környezetére is. Kevés kivételtől, főként a legbefolyásosabb formációktól (MCF RÖP, MCP) eltekintve, a magyarországi roma pártok általában egy-egy meghatározó, karizmatikusabb helyi kisebbségi vezető, legtöbbször tehetősebb roma vállalkozó köré szerveződnek, rövidéletű, pozícióorientált alakulatok, a folyamatos, ciklusokon átívelő, pártszerű működés komolyabb jelei nélkül. A pártvezetők többnyire részt vettek, tapasztalatot, kapcsolatokat szereztek a közéleti részvétel egyéb csatornáin keresztül: a települési önkormányzatban, a kisebbségi önkormányzatban, a civil szervezetekben, és működtek együtt már mainstream pártokkal is. Választási mozgósítási kapacitásaik, akár csak a többi induló jelölté – a forráshiányon, az eszköztelenségen túlmenően – megerősíteni látszanak azokat a hivatkozott kutatási megállapításokat, amelyek a családi-baráti, és személyes kapcsolatok döntő szerepére hívják fel a figyelmet a roma közösségekben belül. A választási eredményekből látható volt ugyanis, hogy az induló jelöltek viszonylag kisebb ráfordítással leginkább csupán a közvetlen környezetüket, a klientelista hálózatukat, a lakóhelyükön élőket, legfeljebb még a szomszédos települések roma szavazóit tudták csupán mobilizálni nagyobb arányban. A helyi szint fontosságát húzzák alá az 1990–2014 közötti önkormányzati választási adatok is, amely idő alatt jóval több, 13 roma párt is tudott képviselőjelölteket állítani, és 2006-tól kezdve összesen 29-nek képviselői helyet is sikerült szereznie, egy kivételével mind a kisebb, 10 ezer lakos alatti településeken.

Mindezen körülményeket mérlegelve adódik a feltételezés, hogy miközben a régióban egyre növekszik az igény a romák részéről legalább az alsóbb, helyi és regionális döntéshozatalhoz való kellő hozzáféréshez és képviseletük intézményesítéséhez,⁶⁰ Magyarországon, az esetek legalább egy részében a roma párt alapítása és választásokon való megmérettetése valójában nem éppen a helyi és megyei-regionális pozíciók megerősítésére szolgált-e, nem az ilyen alsóbb szintű *empowerment* megvalósítását tűzte-e ki célul. Kifejezve egyúttal a létező és bejáratott egyéb intézményi csatornák – civil szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, mainstream pártokon belüli képviselet – egyfajta kritikáját, a velük szembeni elégedetlenséget, vala-

60 Agarín, Timofey – Cordell, Karl: *Minority Rights and Minority Protection in Europe*. Rowman & Littlefield, London–New York, 2016, 126.

mint természetesen akár egyéni, szűkebb politikai csoportambíciókat is. Mindeközben viszont a szabályozás, a politikai pártok működéséről szóló törvény egyértelműen az országos, a parlamenti szint felé tereli őket a rendelkezésével, amely szerint a bíróság megállapítja egy párt működésének megszűnését, amennyiben az két egymást követő, általános országgyűlési választáson nem állít jelöltet.⁶¹ Ehhez képest a magyarországi roma pártok többsége se az országgyűlési, se az önkormányzati választásokon nem tudott/akart részt venni. Jelen körülmények között, figyelembe véve a roma pártok szükségességéről, létjogosultságáról szóló normatív vitát is Magyarországon, tehát aligha várható rövid- vagy középtávon, hogy a roma pártok lesznek azok, amelyek adekvát képviselőkhöz jutva képesek lennének érdemben befolyásolni a romákat érintő döntéseket és javítani a romák helyzetén. A roma párt mint egy bizonyos típusú politikai párt jelenségét ugyanakkor érdemes a saját keretei között, saját kontextusában vizsgálni a pártrendszerek tanulmányozásakor.

61 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról. 3. § (3).